
МІЖ СЦІЛЛОЮ УНРРИ І ХАРІБДОЮ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ: ЖИТТЯ ДІ-ПІ НА СТОРІНКАХ «ДІАБОЛІЧНИХ ПАРАБОЛ» ПОРФИРІЯ ГОРОТАКА

Тетяна Шкарлута (Синьоок)

аспірант кафедри новітньої української літератури Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (УКРАЇНА),
01061, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, e-mail: tanka0690@rambler.ru
UDC: 821.161.1. П.Горотак

ABSTRACT

Shkarluta (Syniook) Tetiana Between the Scylla of UNRRA and Charybdis of the USSR: the life of D.-P. in "The Diabolic Parables" by Porphyriy Horotak

The article deals with the problem of mystification Porphyriy Horotak according to his poems about life of "Displaced Persons". Mystified image of traveler, who was born in Zeleny Klyn and later travelled along the world, was created by Leonid Mosendz and Yuriy Klen at 1946. Next year the first book "The Diabolic Parables" was published in Saltsburg. Life of "displaced persons" was described in the newspaper "The Ukrainain News" as far as in "The Diabolic Parables", but from the artistic, not documentary point of view. Common and different features of these two sources are analyzed in this article. The difference between the illusions connected with Europe as the rescuer of displaced persons and the real is explained. Documentary facts taken from "The Ukrainian News" are used to present background of Porphyriy Horotak's writing. The article is of interest to all who is interested in the Ukrainian literature of 1940-1950.

Key words: D.-P., mystification, Europe, "The Ukrainian News"

Стаття присвячена розгляду проблеми життя українців у таборах Ді-Пі, порушеної у збірці «Дияболічні параболи» Порфи́рія Горотака. Оскільки автори містифікації – Леонід Мосендз і Юрій Клен – жили в таборах для переміщених осіб (Ді-Пі), у дослідженні йдеться про образ політичного емігранта в художній літературі 1940-1950 років. У статті зосереджено увагу на проблемі простору Європи на сторінках часопису «Українські вісті» і збірки «Дияболічні параболи» Порфи́рія Горотака. Проаналізовано спільне і відмінне у документальних свідченнях газети і художньому представленні їх у поетичній збірці містифікованого Порфи́рія Горотака. Опозицію Європа/Азія розглянуто на рівні поезії і проблематики збірки.

Ключові слова: Ді-Пі, містифікація, Європа, «Українські вісті»

Життя українських емігрантів на теренах Європи 1940-1950-х років на сьогодні вивчене недостатньо повно, хоча інтерес до цього періоду, зокрема і в контексті літературного життя, зростає. Особливою сторінку тогочасного літературного процесу стала спільна містифікація Леоніда Мосендза і Юрія Клена під назвою Порфи́рій Горотак. Його збірка «Дияболічні параболи» (1947) порушила цілий комплекс актуальних тем і спровокувала дискусії щодо мистецьких, суспільних і загалом світоглядних проблем. Однією з таких були непрості відносини між українськими емігрантами і Європою, адже, з одного боку, Європа стала прихистком для багатьох «переміщених осіб», а з іншого – не могла надати таких умов, аби вони почувалися там справді вільними людьми, інтегрованими в загальнокультурний соціум.

Найповніше на сьогодні про Порфи́рія Горотака написали сучасні літературознавці Ігор Набитович [6] і Віра Просалова [7]. На деякі цікаві і невідомі подробиці про містифікацію Порфи́рій Горотак натрапляємо в збірнику вибраних статей часопису «Українські вісті» [9], що його уклав дослідник еміграційної періодики Сергій Козак. Проблемним питанням «Дияболічних парабол» присвячені статті Юрія Коваліва [4], Наталії Віннікової [1], Михайла Слабошпицького [8]. У контексті статті особливої ваги набувають дослідження Сергія Козака на основі архівних матеріалів часопису «Українські вісті», що став літописом життя

таборів Ді-Пі. Порівнюємо документальні відомості «Українських вістей» із художніми свідченнями про цей період – на такі натрапляємо й у збірці Порфи́рія Горотака «Дияболічні параболи».

З неймовірною фантазією і гострою іронією Порфи́рій Горотак творить казковий світ, у якому можливі усі пригоди, крім однієї – повернення додому. З цієї причини тільки два простори з усіх згаданих у збірці (а таких чимало) постають на сторінках «Дияболічних парабол» далекими від казки: це простір Європи, численних таборів для переселенців, куди, як і тисячі інших емігрантів, потрапив Порфи́рій Горотак, і простір повоєнної України, куди вигнанцям не судилося повернутися. Поряд із подеколи фантастичними пригодами у далеких країнах, виникають буденні деталі побуту емігрантів, згадки про УНРР (UNRRA («United Nations Relief and Rehabilitation Administration»)) – адміністрація допомоги і відновлення Об'єднаних Націй, призначена опікуватися переміщеними людьми). Однак щойно читач повертається думками до реальних проблем тогочасних емігрантів, як Горотак ніби відриває його від землі і веде дорогами своїх нечуваних пригод у екзотичних країнах.

У «Дияболічних параболах» відчутна опозиція Схід-Захід. Європа переважно постає як простір, що морально пригнічує, при цьому екзотичні країни Азії при цьому наділені казковим флером фантазії, натхнення, вічної свободи. Звісно, такі порівняння не варто трактувати буквально: принагідно до Азії йдеться, радше, про казковий флер, яким здавна оповитий Схід, а не про його реалії. Натомість про Європу Порфи́рій Горотак говорить без прикрас, підкреслюючи цим невлаштованість побуту у таборах Ді-Пі, а головне – невизначеність, з якою зіштовхнулися українці на чужині.

Згідно з містифікованою Леонідом Мосендзом біографією Порфи́рія Горотака, саме в азійських країнах Порфи́рій Горотак сягав творчого становлення: у Кореї і Японії він удосконалював малярську майстерність, в Індії оздоблював палац магараджі. Єдиною пригодою, яка сталася з Горотаким уже в Європі, можна вважати вихід збірки «Дияболічні параболи», де непосидючий мандрівник оповідає про свій непересічний досвід. Ведучи мову про Японію, Індію, Китай в уяві Горотака постають колоритні костюми, казкові палаци, вічне мистецтво. Повертаючись думками до Європи, він пише про буденні реалії таборів УНРРи і свої спогади про українську громаду Зеленого Клину.

Якщо порівняти поезії Порфи́рія Горотака із документальними джерелами про той період, можна помітити, що статті тогочасних численних періодичних видань сповнені переважно оптимістичних згадок про життя емігрантів, багато згадується про освіту, церкву, мистецькі акції. На підтвердження цього звернемося до відомостей, взятих із еміграційного часопису «Українські вісті», що з'явився 1945 року в Новому Ульмі. Саме статті цього видання можна назвати найповнішою інформацією про різні аспекти життя «планети «Ді-Пі»».

«Ми повинні жити в громаді і для громадської справи. Усі за одного, і один за всіх. Це мусить бути обов'язком для нас у великих і малих ділах, у правових відносинах і побуті. Витривалість, дисципліна, солідарність – понад усе. Кожен табір, станиця тощо зобов'язані творити внутрішню згуртовану громаду», – пишуть щойно створені «Українські вісті» 1945 року [2, с. 13]. Попри те, Горотак часто іронічно ставиться до такого настрою, бо розуміє, що так вічно не триватиме, що ця земля не стане батьківщиною для «переміщених осіб». Його твори цілком позбавлені пафосу месіанства, що надавав смислу існування українській громаді. Скажімо, сторінки газети «Українські вісті» рясніють згадками про те, що українська еміграція покликана врятувати українську культуру і націю. Наведемо для прикладу уривок зі статті «Шляхом життя» Богдана Гай-Головка, опублікованій в «Українських вістях»: «...коли в таких важких, страждальницьких умовах відбувається стрімкий розвиток української культури, науки, літератури й мистецтва, то яким темпом вони розвиватиметься в незалежній країні! І ми твердимо, що незалежна Україна буде однією з найкультурніших країн в Європі! [...] Сотні тисяч осіб передового українського народу свідомо тимчасово лишили рідну землю й пішли на еміграцію. Більшість із них ішли з порожніми руками, без будь-яких цінностей. Але вони принесли із собою найцінніший скарб – українську кров, силу й віру в майбутнє. Ця еміграція дала найбільший внесок у майбутнє України» [2, с. 14]. Звісно, годі сумніватися в тому, що тогочасна еміграція подарувала українській літературі чимало справді видатних творів, цікавий дискусій, цілу плеяду яскравих авторів, критиків і перекладачів, однак майже з самого початку існування таборів Ді-Пі було зрозуміло, що українська громада на території Європи – ізольована і при-

речена на розпорошення, що і сталося після наступної хвилі еміграції, коли колишні Ді-Пі роз'їхалися світом: до Канади, США, Аргентини, Австралії й інших країн. Про це писав, зокрема, Юрій Шерех: «Ми жили в Німеччині, але не мали з інтелектуальною Німеччиною ніяких зв'язків» [14, с. 577].

Ніхто не хотів повертатися до України, на територію СРСР, де кожен емігрант ризикував своїм життям. Про це докладно оповів Іван Багряний у відомому памфлеті «Чому я не хочу вертатися до СРСР?». Матеріали тогочасної періодики рясніють згадками про самогубство людей, яких мали депортувати назад до Радянського Союзу: «Франкфурт, 19 січня 1946 року. Десятеро росіян покінчили життя самогубством у Дахау. Вони вирішили: краще прийняти смерть, аніж повернутися в СРСР як «дезертири» або «зрадники батьківщини» [11, с. 4].

Усі ці документальні свідчення наведені для того, аби представити фактичне підґрунтя творчості письменників-емігрантів, зокрема і містифікованого Порфирія Горотак. Не всі поділяли оптимістичні думки про майбутнє української громади на європейських теренах. Для деякої вона лишалася територією вигнання без права повернення. Порфирій Горотак пише про це так:

Спадають квіти зачаровані,
як Ніагарський водоспад,
а ми, за ґрати заґратовані,
не знаєм, як прийти назад. [3, с. 23]

У поезії «Остракізм» Порфирій Горотак називає життя емігрантів рухом між Сціллою СРСР і Харібдою таборів для переміщених осіб:

Минувши Сціллу концентраків,
в Харібду Унри я потрапив:
щоб не тинявсь, як неборак,
по білім світі Горотак, –
рішили в генеральнім штабі
його посадовити в табір.
[...]
Він не попав в загальний тон
[...]
Женіть прибуду за кордон! [3, с. 48]

Відтак, Порфирій Горотак пише про європейські терени не в таких яскравих барвах, як це подавалося в періодиці. Мотив вигнання – один із провідних у збірці «Дияболічні па-раболи», він виникає з перших сторінок.

Одна з перших поезій збірки – «Тирольська осінь» – має елегійний настрій і оповідає про життєве призначення Порфирія Горотак у межах Тиролю. «Пощо прийшов у скельний край, як вигнанець Назон?» – запитує себе ліричний герой. Тепер йому доведеться забути про мистецтво, натомість узявшись за тяжку фізичну працю, необхідну для виживання:

Тепер мовчи та мрій в кутку
про твій Зелений Клин.
Чужинну пісеньку шорстку
тобі булькоче Ін. [3, с. 9]

Однак Порфирій Горотак почувається хоч і вигнанцем, але не в'язнем: фантазія від-риває усі замки і долає будь-які кордони:

І зчетвертує на дошки
твою снагу тартак,
але він вільний, як пташки, –
Порфирій Горотак. [3, с. 9]

Творчість як найважливіший вияв внутрішньої свободи допомагає Горотаків почува-тися вільним. Цілком у дусі романтичної особистості він прагне відірватися бодай на якийсь час від пут реальності: «а розум хай туди полине, де машуть крильми вітряки» [3, с.14]

Простір Європи постає у збірці сірим, а сам Порфирій Горотак у ньому – «голодний невзутий голондранець» [3, с. 47]. У поезії «Рахат-лукум» ліричний герой виголошує: «Я з Європи геть полину! Тут не хочу більше жити...» [3, с. 45]

На образі Європи як простору несвободи варто зупинитися докладніше, знову звернувшись до документальних свідчень. Попри те, що європейські країни на певний час стали прихистком багатьох українських емігрантів, вони не стали для них новою батьківщиною. Звісно, міжнародні організації, що опікувалися емігрантами, зробили багато кроків для того, аби уможливити стерпне існування цих людей, однак все одно вони лишалися проблемою. На сторінках вже згаданих «Українських вістей» віднаходимо статтю «Рахунок Європі» авторства Григорія Шевчука. У цій статті показано зовсім інший погляд українського емігранта на Європу. Автор говорить про безґрунтарство українця, приреченого поневірятися між Радянським Союзом, до якого не хоче повертатися, і Європою, що не може його прийняти: «Советський патріотизм у маси українських поворотців був удаваний. Була туга за рідним краєм. Але не було любови до советського. Було відчуття безвиході. А воно зродилося передусім із ґрунту своєї безґрунтовности на Заході. Європа здалася нашим людям чужою. І навіть ворожою. Вона не полонила людей. Навпаки. Вона була сприйнята як чуже, варте зневаги і зненависти» [12, с. 5] Такою Європа постає і у творчості Порфирія Горотака, за тим лише винятком, що він говорить про цю проблему ніби між іншим, не акцентуючи на ній, а більше звертає увагу на той притаманний романтичній душі простір, де вона могла знайти прихисток. Таким простором стає для Порфирія Горотака Схід. Цікавим у цьому контексті є вірш «Китай». Простір цієї країни постає контрастом до Європи. Ліричний герой вірить, що там, на Сході він зможе віднайти внутрішню свободу, натхнення і вітальну силу:

Дай мені забутись в тебе на колінах,
Дай мені втопитись в твоїх віїв тінях,
Дай мені пристати до твоєї дельти,
Де на якір вже дала свій корабель ти [3, с. 21]

Однак усвідомлюючи марність своїх сподівань, ліричний герой мусить змиритися із тим, що він перебуває в іншому просторі. Безплідність і жах Європи підкреслюється образом Молоха – божества-символа жорстокої сили, що потребувала численних жертв:

... де палають печі жаром Бесемера,
Де спокій і тиша вже лише химера,
І де сипле іскри в простір піч висока
Молоха Європи невсипуще око. [3, с. 21]

Європейському простору протиставляється не лише східний, а й український. У поезії «Пам'яті прадіда мого» Порфирій Горотак оповідає про українське минуле. Воно зображене не стражденним і нужденним, а сповненим вітальної сили. Дещо бурлескно автор зображає свого діда, який постає безжурною людиною, що живе на своїй землі і тішиться життєвими радощами:

Коли мій прадід галушки їв
і запивав їх молоком,
спогадував він рідний Київ,
де жив безжурним байстрюком [3, с. 40]

Контрастом звучать рядки про будні життя його онука, ліричного героя поезії, який через історичні перипетії опинився в еміграції. «Мій прадід галушки їв» – «А я, Порфирій, їм консерви» [3, с. 40]. Порівнюючи прадідові статки зі своїми, Порфирій Горотак каже, що «у прадіда були собаки, коти, корови і кнури. Моя ж худоба – чорні раки й недогодовані щури» [3, с. 40]. Принагідно до художніх свідчень Порфирія Горотака про тогочасні реалії знову наведемо і документальні. Отже, в одному з чисел «Українських вістей» за 1946 рік натрапляємо на таку інформацію про побут емігрантів: «Нашим емігрантам найбільше дається взнаки брак теплого одягу та взуття, бо УНРПА звертає головну увагу на харчування. Узимку ця потреба зростає. Також не вистачає харчів, переважно товщу та цукру. Відчувається брак медикаментів і писаного українського слова. А найбільше лихо – це невідоме завтра» [13, с. 5]. Про побут говорить і Порфирій Горотак, його убогість автор підк-

реслює такими деталями, як їжа, що її приносять депортованим – її Порфи́рій Горота́к називає «багном». За такого стану справ Порфи́рій Горота́к називає себе «ізо́єм», «голим, немов бубон». Водночас ці рядки звучать, радше, бравадно, аніж по-справжньому сумно – Горота́к у всіх ситуаціях лишається нескореним, схильним до жартів і загравань. Тому в «Дияболічних параболах» більшість поезій – іронічні, задерикуваті, а не тужливі і жалісливі, хоча мотив вигнанця, людини, приреченої до вічних скитань – ключовий у збірці. Інша річ, що Горота́к вивертає навиворіт образ вигнанця – і скитання він перетворює на іскрометні пригоди. Він готовий до них скрізь, за винятком австрійської землі, де українські емігранти знайшли собі прихисток.

Відтак, далеким від оптимізму настроєм просякнуті й «Баварські строфи» Порфи́рія Горота́ка. Цей текст можна вважати іронічною поетизованою біографією українського емігранта. У творі виникає згадка про літературне середовище, яке на певний час стало оплотом розвитку національної ідеї у діаспорі. Однак Горота́к мовить про це, радше, іронічно:

Нажився я між бандуристами,
попідпирав плечима Мур,
реферував скрізь із магістрами,
з майстрами всіх літератур [3, с. 56]

Урешті, життя в такому середовищі не приносить бажаного і доводить до відчаю:

«...був холод, був там голод,
І я там жер самий етер.
Було в пустелі неба голо,
і я з одчаю хмари дер».
[...]
Adieu, adieu! Європо з унрами,
Де грек Москві став поперек... [3, с. 58]

Ліричний герой мріє попрощатися з Європою і віднайти середовище свободи:

Я полечу шляхом лелек,
Щоб там, де океан коралями
Поріс, мов квітами муриг,
Знов побрататися із далями
Поет-блукар нарешті зміг.
[...]
Міг знов засісти над престолами
порфирородний Горота́к» [3, с. 58]

З одного боку, зацитований уривок можна сприймати як критику Європи, зокрема таборів, у яких довелося жити багатьом емігрантам. Знов-таки, звернімося до тогочасних свідчень про життя емігрантів. На сторінках періодичних видань натрапляємо і на такі критичні обвинувачувальні слова на адресу: «За повернення більшості наших поворотців до СССР лев'ячу пайку відповідальності несе Європа. Чому? Тому що в Німеччині повернулася до них не обличчям, а кутюю підшовою чобота... Не було любови до СССР. Але була така ненависть і безвихідь, що здавалося: краще загибель, ніж така Європа» [12, с. 3]. Порфи́рій Горота́к не вдається в аналіз тогочасних проблем, він постає ніби вищим від них і культивує свободу, насамперед внутрішню:

Нехай Європа помпадуристь,
Та світ мене вже не пійма,
Хай іншого когось обдурить...
Я зник, я щез, мене нема... [3, с. 53]

Парабола – жанр, що передбачає множинність смислів. Варто пам'ятати, що у творах Горота́ка завжди є іронія. Зокрема і самоіронія: наївність «порфирородного Горота́ка», який сприймає життя на теренах Європи як наругу над особистістю, а далекий Китай у згаданій поезії як казку, – це іронічний погляд на емігранта, який, живучи в одній країні і користуючись її благами, на словах завжди нею невдоволений і хоче податися деінде.

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що Європа постає у збірці «Дияболічні параболи» простором де, з одного боку, став можливим потужний український націєтворчий рух – хоч він більшою мірою базувався на активності і духовній мобілізації самих українців. З іншого боку, європейські терени не могли стати справжнім притулком для українських Ді-Пі насамперед через моральну невизначеність майбутнього політичних емігрантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віннікова Н. М. «Дияболічні параболи: пародійна містифікація» / Наталя Віннікова // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. праць: філологічні науки / редкол. Бондарева О. Є., Єременко О. В., Буніятова І. Р. [та ін]. – К. : Київ. ут-т ім. Б. Грінченка, 2011. – Вип. 3. – С. 26 – 30
2. Гай-Головко Б. Шляхом життя / Богдан Гай-Головко // Українські вісті. – 1945. – № 6. – С. 12–15.
3. Горотак Порфирій. Дияболічні параболи / Порфирій Горотак. – Зальцбург : Нові Дні, 1947. – 110 с.
4. Ковалів Ю. Порфирій Горотак – містифіковане дитя Леоніда Мосендза і Юрія Клена / Юрій Ковалів // XX століття від модерності до традиції : зб.наук.праць. – К. : Київський університет, 2010. – Т.1. – с. 191
5. Козак С. Проблема Ді-Пі в часописі "Українські вісті" / Сергій Козак // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 11. – С. 32-34. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2013_11_11
6. Набитович Ігор. Леонід Мосендз – лицар святого Граалю. Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович. – Дрогобич; Львів : Відродження, 2001. – 222 с.
7. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія / Віра Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
8. Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2006. – 728 с.
9. Українська планета Ді-Пі: Сторінками газети «Українські вісті» / Упорядник Сергій Козак. — К. : Літ. Україна, 2013. — 564 с.
10. Українські вісті. – Ч.1. – 19 листопада 1945 року. – Новий Ульм, 1945
11. Українські вісті – Ч.4. – 27 січня 1946 року. – Новий Ульм, 1946
12. Українські вісті – Ч 80. – 2 жовтня 1948 року. – Новий Ульм, 1948.
13. Українські вісті – Ч.7 – 17 лютого 1946 року. – Новий Ульм, 1946
14. Шевельов Юрій. Вибрані праці. У двох книгах. Т. 2. Літературознавство / Юрій Шевельов. – К. : Вид. «Києво-Могилянська академія», 2008. – 1151 с.